

IN DE LEESKAMER VAN HET GROTE HUIS

DE KERK VAN DE MIDDELEEUWEN

**NASCHOLING VOOR (OUD)STUDENTEN
VAN HOGESCHOOL DE DRIESTAR**

2015 – 2016

EWALD MACKAY

Inleiding

We gaan de leeskamer van het Grote Huis weer binnen. We gaan nu naar de vele boekenkasten die op de afdeling Middeleeuwen staan. We gaan de wereld van de middeleeuwse Kerk betreden. Dit is een immens universum. De Middeleeuwen omvatten een periode van ongeveer duizend jaar. Deze tijd is grofweg onder te verdelen in drie fasen:

- 1) De vroege middeleeuwen (500 – 1100). Dit is de tijd waarin het Evangelie wordt verspreid in Europa. Denk aan een schrijver en monnik als Benedictus van Nursia.
- 2) De hoge middeleeuwen (1100 – 1300). Dit is de tijd van de vorming van de bloeiende beschaving van het christelijke Europa. Denk aan schrijvers als Bonaventura en Duns Scotus.
- 3) De late Middeleeuwen (1300 – 1500). Dit is de tijd van de late opbloei van de Middeleeuwen en van haar neergang. Denk aan schrijvers als Johannes Tauler en Thomas à Kempis.

Vooraf vanuit het christelijk geworden Rome is de kerstening van Europa ter hand genomen. In de vroege middeleeuwen is door missionarissen en monniken het christelijk geloof verspreid in Europa. De heidense cultuur werd gekerstend. Er ontstonden kloosters en kerken. Vanuit deze kerken en kloosters werd er onderwijs gegeven. Langzaam maar zeker is er een bloeiende Kerk ontstaan in Europa en is Europa een christelijke beschaving geworden.

De kleine kerkjes groeiden in de hoge middeleeuwen uit tot Gotische kathedralen. Europa was een *corpus christianum* geworden: een lichaam of organisme dat geïncubeerd werd door Christus. Het Huis van Europa was een kathedraal geworden. Van wieg tot graf was het leven omvatten en omarmd door de Kerk. De keizer belichaamde hierbij de wereldlijke macht en de paus van Rome het geestelijke gezag. In dit spoor is er een schat aan grote cultuur ontstaan. Wie in oude middeleeuwse steden is, kan die sfeer zelfs in het heden nog proeven: kerken, kloosters, universiteiten, bibliotheken, kunst en muziek. Helaas ging er binnen dit christelijke Avondland al spoedig van alles scheefgroeien. Keizer en paus raakten verward in een strijd om macht en gezag van staat en Kerk. Er was strijd over de verhouding van rijkdom en armoede in de Kerk. In het volksgeloof werden christelijke en heidense elementen vaak met elkaar vermengd en het was moeilijk om die heidense elementen uit te zuiveren.

Met name in de late middeleeuwen begon de Kerk meer en meer in verval te raken. Maar ook hier waren nog vele sporen van het oude licht te zien. In dat licht moeten we de hervormingsbewegingen dan ook zien: men wilde de Kerk weer terugleiden naar het oude licht. Uiteindelijk is hier de Reformatie uit voortgekomen, die naar wij hopen volgend jaar voor het voetlicht zal komen.

Tijdens de eerste middag denken we na over het kloosterideaal. Uit de vroege middeleeuwen lezen we hierbij een fragment uit de *Kloosterregel* van Benedictus van Nursia.

Tijdens de tweede middag houden we een klein feestje rond het nieuwe boek *Een leeskamer in het grote Huis*, dat in maart 2016 uitkwam en dat hier in deze kring geboren is. Tevens denken we na over de mystiek aan de hand van een bron uit de hoge middeleeuwen, een fragment uit de *Preken over het Hooglied* van Bernardus van Clairvaux.

Tijdens de derde middag richten we ons op Lewis, hij is tenslotte onze eregast. We kijken naar Lewis op zijn Magdalene College, dat deel is van de middeleeuwse universiteit van Oxford en waar op moderne wijze nog steeds les gegeven werd in middeleeuwse geest. Lewis gaf hier ook les over de Middeleeuwen! Dit alles geeft ons gelegenheid om zowel Lewis' onderwijs als het middeleeuwse onderwijs voor het voetlicht te brengen.

1. De eerste middag (3 februari 2016). Het kloosterideaal en Benedictus van Nursia

Opening

We openen de middag met het lezen van Galaten 2: 20, Thomas a Kempis' *De navolging van Christus*, III.15 in de vertaling van Is. Van Dijk en Jacqueline van der Waals' gedicht 'Die mijns harten vrede zijn.

Ervaringen

We denken eerst vanuit onszelf na over het kloosterideaal. We beginnen met een kort fragment uit de RKK Kloosterserie met zuster Hanna, een geleerde non die vertelt over haar roeping (te vinden via You Tube. Het gesprek over onze kloosterervaringen komt los. Verschillenden van ons bezochten kloosters en naar blijkt is er zelfs een oud-studente van de pabo die momenteel bezig is in te treden in een klooster. Ik vertel zelf iets over mijn ervaringen in Egypte in het Koptische klooster in de Wadi el Natrun, alwaar in de vroege Kerk het kloosterwezen is geboren uit de kluizenaarswereld. Kern van wat ons treft in het kloosterideaal is: stilte, wijding, overgave, heiligheid. Tegelijk is er in de protestantse traditie een sterk anti-monastiek denken. Dat is historisch verklaarbaar uit verschillende misstanden die er waren. Tegelijk is het de vraag of dat beeld helemaal zuiver is. Erasmus heeft met zijn Lof der zotheid wel een erg karikuraal beeld geschapen en de vraag is of dergelijke karikaturen wel (helemaal) waar zijn. Waren alle monniken in de zestiende eeuw op macht beluste smulpapen?

Het is goed om genuanceerd te kijken. Ons motto is: eerst begrijpen, dan oordelen.

Bijbel

Het kloosterideaal komt in letterlijke zin niet voor in de Bijbel. Tegelijk zijn er wel allerlei Bijbelse bronnen die in de kloostertraditie een rol spelen: het beeld van de woestijn als plaats der afzondering, Elia bij de raven, de stilte waarin God de profeet tegemoet treedt, Johannes de Doper in de woestijn (verschillende geleerden leggen een link tussen de Essenen, een kloosterorde in de woestijn) en Johannes, Christus afzondering in de woestijn gedurende 40 dagen, Matth. 19 waarin wordt gesproken over 'sommigen die zich snijden voor het koninkrijk Gods' – een moeilijke tekst die mogelijk wijst op de eunuch of meer algemeen: de celibatair levende mens (roeping kan voor sommigen betekenen dat ze niet huwen) – en Paulus' woorden over het huwelijk 'het is beter te trouwen dan te branden', die impliceren dat met het oog op de eindtijd een ongehuwd leven wellicht te verkiezen is boven het huwelijk, en tenslotte Hand. 2, waarin de eerste christenen leven in breking des broods en gemeenschap van goederen, dat zijn enkele aspecten die in het klooster letterlijk worden opgevolgd (en die wij wegpoetsen!!). Al met al voldoende bronnen voor een sober, min of meer ascetisch ideaal dat in de hele vroege kerk gemeengoed was. Er is geen echt gebod tot het monastieke leven maar ook geen echt verbod ervan. Blijkbaar gaat het dus om een traditie die zich losjes ent op bepaalde Bijbelse gegevens. De vraag is dan of dit gelegitimeerd is. Welke ruimte mag een traditie nemen, wat is in dezen de sleutel (we scheppen allemaal traditie, van orgel in de kerk tot een kerkorde etc.). Veel dingen zijn niet hard herleidbaar tot de Bijbel maar er zijn wel 'topoi' of

vindplaatsen die een kant uit wijzen. Breder ligt hier achter de visie op lichamelijke en seksualiteit. De vroege Kerk was daar vrij sober over. Hoe dan ook, er is hier inzake het kloosterideaal niet meteen een keihard ja of nee aanwijsbaar. Er zijn ook protestantse kloosters zoals bv Diaconessenhuizen. De zaak ligt gecompliceerd!

Traditie

In de traditie komt ergens in de late tweede en vroege derde eeuw vanuit het kluizenaarsideaal het kloosterideaal op in Egypte. Athanasius beschreef het leven van de monnik Antonius. De wezenlijke vraag hier is waarom wij Athanasius zo hoog hebben staan en de (al dan niet terecht) op zijn naam staande geloofsbelijdenis erkennen als een katholieke belijdenis, maar dit boekje wegmoffelen! Athanasius vertolkt een in de vroege Kerk breed levende gedachte!

Augustinus stichtte zelf NB een orde, schreef een Kloosterregel en droeg het ideaal heel zijn leven met verve uit. Wat doen wij hiermee?

Het christendom is na de verbreiding door de apostelen hoofdzakelijk via de monniken verbreid. We zaten hier nog oerossen te eten en schedels te klieven als zij er niet waren geweest. Er loopt zelfs een lijn van Egypte naar Ierland naar ons (via Willibrord)! Van Ruler nam daarom altijd bij het beeld van Willibrord in Utrecht altijd zijn hoed af en zei dan 'Broeder, bedankt!' Denk dit eens weg allemaal, waar zou dan ons geloof zijn, en waar onze kennis van de vroege Kerk en de klassieke oudheid. De monniken hebben dit alles overgedragen en bewaard en voortgebouwd tot de middeleeuwse christelijke beschaving. We moeten katholiek leren denken als refo's in dezen! Ook het onderwijs vindt hier zijn oorsprong!

Helaas is er ook scheefgroei ontstaan en terecht heeft de Reformatie daar tegen gewaarschuwd, maar ook eerder al is dit intern ook steeds gedaan door hervormingsbewegingen in de Middeleeuwen, zoals bv. de minderbroeders, Bernardus van Clairvaux en Thomas a Kempis.

In de 19^e eeuw werden talloos vele kloosters en kerken verwoest door de dragers van de Franse Revolutie. Protestantenvonden vaak niet – vanwege hun anti-monastieke houding – dat hiermee de moderniteit zich baanbrak. Nog steeds is Frankrijk de voorhoede van de moderne horden, in geen klaslokaal mag een kruisje hangen, de 'laïcité' of seculariteit regeert daar, hoewel er ook een tegenbeweging kwam tijdens de neo-gothiek en neo-scholastiek die ook voor wederopbloei van de kloosters zorgde.

Vandaag lijken protestanten en katholieken minder polemisch te zijn, ook al is het gesprek zeer wezenlijk en mag het verschil ook genoemd worden. Maar juist in de kloosters lijken we elkaar te vinden. Momenteel worden die vooral door zeer oude kloosterlingen bewoond maar door de retraites van vooral veel protestanten leven ze misschien nog wel voort.

Evaluatie

Het beeld is genuanceerder geworden. Wie een levende ander ontmoet gaat minder snel oordelen. Laat ieder zelf zijn beeld vormen. Ikzelf ben positief-kritisch gestemd: waarom zou er voor enkelingen niet deze weg mogen zijn, mits losgemaakt van een negatief lichamelijke beeld of van

werkheiligheid. Kloosters kunnen voor ons in de wereld plaatsen van stilte zijn die broodnodig zijn. Laten we zelf een monnik of non in de wereld zijn.

De regel van Benedictus

Binnen deze bedding van het groeiende en bloeiende kloosterwezen doemt dan de gestalte van Benedictus van Nursia op. Ik heb al vanaf mijn middelbare schooltijd me verdiept in het kloosterwezen en in dat licht ook Benedictus gelezen. Zijn regel is een prachtige, korte en helder tekst. Er zijn prachtige uitgaven van. Het is voor mij altijd heel heilzaam geweest om in zijn *Kloosterregel* te lezen. Laten we ons daarom een tijdje verdiepen in Benedictus van Nursia. Wie was hij en wat zegt hij tot ons?

Benedictus is rond het jaar 480 na Chr. geboren in Nursia in Italië. Zijn familie was welvarend en van goeude komaf. Benedictus ging studeren in Rome, maar de studie en het leven aldaar gaven hem geen werkelijke voldoening en hij ging een teruggetrokken leven leiden te midden van een gemeenschap van asceten in de bergen van Eufide in Italië. Deze sfeer van ascetisme en kloosterwezen trok hem bijzonder aan. Benedictus ontmoette in de bergen van Eufide de monnik Romanus die zijn leermeester zou worden. Hij werd door Romanus in het monastieke leven en christelijke geloof ingewijd en als spoedig werd Benedictus gevraagd om abt van een kloostergemeenschap in Vicovaro te worden. Hij nam deze taak en roeping op zich maar zijn streven naar strakkere regels voor deze gemeenschap riep verzet op en uiteindelijk legde hij zijn ambt neer en trok zich terug in het Anio-dal bij Sulacum om daar in de eenzaamheid te leven. Hij bewoonde hier een grot, die nadien bekend zou worden als de *Sacro speco* of *Heilige grot*. Ook hier werd hij niet met rust gelaten want er ging een grote roep van hem uit. Vele leerlingen kwamen naar hem toe om te worden onderwezen in het ascetische leven. Vaak stichtten zij nadien kloosters in de omgeving en aldus verbreidde zich het kloosterwezen middels de prediking en het onderwijs van Benedictus. Het kloosterwezen vormde in Italië een zeer divers en geschakeerd geheel en er was een wildgroei aan regels en gebruiken. Het was Benedictus' diepe wens om meer eenheid en eenvormigheid in het kloosterleven te scheppen. Daarom stichtte hij in het jaar 529 op de Monte Cassino een klooster voor mannen onder zijn leiding en een klooster voor vrouwen onder leiding van zijn zus Scholastica. Hier legde hij al zijn levenservaring en verlangen tot monastieke eenheid vast in zijn *Kloosterregel*. Deze regel heeft een grote invloed gekregen en zij heeft het kloosterwezen in Europa een min of meer uniforme gestalte gegeven. Hij is te Monte Cassino voor de rest van zijn leven gebleven. In of rond 547 na Chr. is hij hier gestorven.¹

Laten we nu een fragment uit de *Kloosterregel* van Benedictus gaan lezen. We lezen de vierde paragraaf, die een oproep is om God en de naaste vanuit het geloof lief te hebben in de gestalte van de heiliging die uit het geloof voortkomt:

Middelen om het goede te doen

¹ Gebaseerd op G.J.M. Bartelink, *De bloeiende woestijn. De wereld van het vroege monachisme*, Baarn, 1993, hfdst. 7, 153 – 198.

Allereerst: 'En gij zult den Heere, uw God liefhebben, uit geheel uw hart, en uit geheel uw ziel, en uit geheel uw verstand, en uit geheel uw kracht' (Mk. 12:30).

Daarna: 'Gij zult uw naaste liefhebben als uzelfen' (Mk. 12:31). En dan: 'Gij zult niet doden, gij zult geen overspel doen, gij zult niet stelen; gij zult geen valse getuigenis geven' (Mt. 19:18; Lk. 18:20; Rom. 13:9). Eer bewijzen aan alle mensen, en wat je niet wilt dat jou geschiedt ook een ander niet doen.

Zichzelf geheel opgeven om Christus te volgen. Het lichaam kastijden, je niet aan genoegens hechten en van vasten houden. De armen steunen, de naakten kleden, de zieken bezoeken, de doden begraven, de bedrukten te hulp komen en de bedroefden troosten.

Het wereldse gebeuren achter je laten en niets verkiezen boven de liefde van Christus. Je woede niet uitleven, geen tijd voor wraak afwachten, geen list in je hart bewaren en geen valse vrede sluiten. De naastenliefde niet opgeven, geen eed zweren (om meened te voorkomen) en de waarheid spreken met je hart en mond.

Geen kwaad met kwaad vergelden, geen onrecht doen maar geleden onrecht geduldig dragen, je vijanden liefhebben, over kwaadsprekers niet ook kwaad maar juist goed spreken en vervolging voor de goede zaak verdragen.

Niet hoogmoedig zijn, niet onmatig drinken, niet te veel eten, niet slaperig zijn of lui. Niet steeds morren of op anderen afgeven.

Heel je hoop op God stellen. Als je iets goeds ziet bij jezelf, dit aan God, niet aan jezelf toeschrijven. Maar bij iets kwaads beseffen dat jij de dader bent en het jezelf aanrekenen. De dag des oordeels vrezen, huiveren voor de hel, naar het eeuwige leven uitzien met heel het verlangen van je hart, elke dag de dood voor ogen houden. Op ieder uur over de daden van je leven waken en zeker weten dat God je op elke plaats ziet. Slechte gedachten die in je hart opkomen meteen op Christus terugsmijten en aan een geestelijk vader vertellen. Je hoeden voor het spreken van slechte en verkeerde woorden, niet van veel praten houden en geen ijdele of grappig bedoelde woorden gebruiken. Niet houden van veel lachen of schateren. Graag naar gewijde lectuur luisteren, je veelvuldig overgeven aan gebed, je vroegere fouten elke dag onder tranen en zuchten in je gebed aan God opbiechten en die fouten voortaan zelf verbeteren.

Niet doen waar je lichaam naar verlangt, afkeer voelen van je eigen wil en in alles de voorschriften van de abt gehoorzamen, zelfs als hijzelf daar onverhoopt niet naar handelt, indachtig het voorschrijft van de Heere: 'Al wat zij u zeggen, dat gij houden zult, houdt dat en doet het; maar doet niet naar hun werken' (Mt. 23:3).

Niet 'heilig' willen heten voor je het bent, maar het eerst zijn, om het dan met recht te heten. De geboden van God elke dag metterdaad waarmaken, van kuisheid houden en niemand haten. Geen wedijver kennen, niet handelen uit afgunst en niet van onenigheid houden. Je niets verbeelden, ouderen met eerbied bejegenen en jongeren met genegenheid.

Bidden voor je vijanden, in de liefde van Christus, en na een ruzie met iemand nog voor zonsoudergang weer vrede sluiten.

Nooit wanhopen aan Gods barmhartigheid.

Dat zijn de werktuigen van het geestelijk ambacht. Als wij die dag en nacht onafgebroken hanteren en op de dag des oordeels weer inleveren, zal de Heere ons het loon geven dat Hij zelf heeft beloofd: 'Hetgeen het oog niet heeft gezien, en het oor niet heeft gehoord, en in het hart des mensen niet is opgeklommen, hetgeen God bereid heeft dien, die Hem liefhebben' (1

Kor. 2:9). De werkplaats waar wij dit alles met aandacht moeten uitvoeren, dat is de beslotenheid van het klooster en de standvastigheid in de gemeenschap.²

We spreken nog een korte tijd door over de gelezen tekst, maar dan – o ironie – is het alweer tijd en sluiten we de middag af!

² *De regel van Sint-Benedictus*, vertaald door Vincent Hunink, Amsterdam, 2008, 21 – 23.

2. De tweede middag. De mystieke weg van Bernardus van Clairvaux, 6 april 2016

Opening

We openen met Hebr. 11 over de wolk der getuigen – het boek *Een leeskamer in het Grote Huis* dat we vanmiddag ten doop houden, opent daar ook mee – en met een stukje uit A. van den Beukel, *De dingen hebben hun geheim*, over Franciscus die voor Van den Beukel een getuige was.

Het boek ten doop gehouden

Ik houd een korte toespraak, waarbij ik het boek aanbiedt aan Theo Peters, één van de Inklings van het eerste uur, en in hem aan jullie allen.

Gouda, 6 april 2016

Beste oud-studenten, dear Inklings, beste Theo

Het is me een grote Vreugde om jullie hier te ontmoeten en om mijn nieuwe boek *Een leeskamer in het Grote Huis* ten doop te houden. Dit boek is hier in onze Lewiskring geboren en jullie zijn in wezen de kraamkamer ervan. Eerst lazen we Lewis en later zijn we bronnen uit de schat der eeuwen gaan lezen in de leeskamer van het Grote Huis van de christelijke traditie.

Als kind wilde ik altijd schrijver worden. Ik droomde ervan om van die spannende jongensboeken te schrijven in de trant van Piet Prins. Inmiddels ligt er een rijtje boeken en is de droom uitgekomen. Niet in de zin dat ik jongensboeken schreef – maar misschien komt dat ooit nog! – maar wel in de zin dat ik meer studieuze boeken schreef en schrijf. Als iets mij vreugde verschaft dan wel het schrijven. Schrijven is voor mij heel belangrijk. Ik heb die drang nu eenmaal in me. Ik wil de dingen die vergankelijk zijn en voorbij gaan vastleggen om ze te ontfutselen aan de tijd en mee te dragen. Ooit vreesde ik dat ik een eenzaam schrijvertje zou worden op een zolder waar het koud en tochtig was omdat ik geen geld had om te kunnen stoken. Ik zou dikke, onbegrijpelijke boeken schrijven voor tien andere academici en drie vrienden. Verder zou niemand het lezen. Ik werkte aan de universiteit en zag mijn weg als de weg richting het gesprek over geloof en wetenschap met atheïstische intellectuelen.

Maar het is anders gegaan. Ik moest daar weg want het geld was op in tijden van bezuinigingen. Ik ben uit arren moede maar leraar geworden. Eigenlijk was me dat te min. Ik zag er als een berg tegenop en vreesde binnen enkele dagen horizontaal gestrekt de klas uit te worden gedragen door potige leerlingen. Maar tot mijn stomme verbazing is het gegaan en ontdekte ik dat ik een schoolmeester ben. Van de middelbare school kwam ik toen op de Driestar terecht. Daar ontmoette ik jullie en daaruit kwam het idee van deze Lewiskring voort en nu zitten we hier. Ik heb ontdekt dat Gods logica omgekeerd is. God zoekt het gewone, het echte leven, het nederige. Dat daarom tegelijk het hoogste is. Want hier gaat het om het echte leven. Nooit hoeft ik me af te vragen waarvoor ik hier werk. Ik mag onderwijzers en leraren opleiden en die geven de fakkel weer door aan honderden leerlingen en kinderen.

En in dit spoor mochten er boeken ontstaan. Geloof en wetenschap bleef daarin zeker spelen, want ook dat was niet voor niks en mijn proefschrift vormt in wezen de bodem van de andere boeken. Maar de boeken zijn een weg gegaan en tot mijn vreugde heeft mijn uitgever me geholpen om me de wereld in te trekken. Ik zit nog steeds op zolder, maar het kan financieel lijden dat de kachel brandt en ik kan er in eenzaamheid vertoeven, wat voor mij belangrijk is, maar het doel ervan is de wereld daarbuiten, jullie, en anderen.

Daarom heb ik het boek aan jullie opgedragen. Daarom wil ik het jullie hier, zonder poespas en officials, aanbieden. Ik doe dat bij monde van één van de mensen van het eerste uur, Theo Peters. In jou bied ik het de klas aan.

Je bent een geweldig mooi mens. Een avonturier. Een reiziger en backpacker naar Australië. Je bent in veel opzichten anders dan ik. Een voetballer, bijvoorbeeld! Voor mij is het al weer even geleden dat ik voetbalde. Maar wat ik zo mooi vind, is wat je pas zei, en wat ik hier wel mag herhalen, nl. dat juist omdat je ook in een andere wereld leeft, je zo'n behoefte hebt aan deze innerlijke wereld van de boeken en de gesprekken, zoals we die hier onder ons als Inklings hebben. Je bent een groot liefhebber van Tolkien en Lewis en altijd in de les en op deze middagen lever je je bijdrage aan de gesprekken. Je bent recentelijk afgestudeerd aan de Ivo-geschiedenis op een scriptie over traditie, die helemaal in deze sfeer staat van wat we hier bespreken op deze middagen. Ik ben je voor dat alles zeer dankbaar en wil daarom nu dit boek aan jou en in jou aan de Inklings aanbieden!

Vervolgens neemt Theo het woord:

Beste meneer,

Ik vind het een mooi moment om u te tutoyeren, mag dat?

Beste Ewald,

Hartelijk dank voor het eerste exemplaar en ik vind het een hele eer om dit boek overhandigd te krijgen. Mooi dat we ook op deze manier buiten de Lewiskring om ons kunnen laven aan zoveel eeuwen christelijke geloofstraditie.

Ik bedacht me gisteren dat het wel bijzonder is dat wij (Lewiskring) de kraamkamer zijn van de leeskamer van het Grote Huis.

Dank voor alle jaren waarin ik nu onderdeel mag zijn van deze kring. Je bent niet alleen de initiator geweest van deze middagen maar ook de inspirator voor veel, zo niet, allen van ons. Ik weet nog dat we met de Lewiskring begonnen en ik dacht dat het misschien een jaar zou duren maar dan een langzame doch zekere dood zou sterven. Niets bleek minder waar en inmiddels zitten we hier nu voor het zevende jaar en ik hoop dat er nog vele jaren zullen volgen. Thema's als het lijden, de besloten tuin, de vier liefdes en nu ook de christelijke geloofstraditie zijn tijdens de middagen behandeld. Allen zeer waardevol en herinneringen om nooit te vergeten.

Niet alleen word je gewaardeerd om de inhoud van deze middagen maar ik denk ook (en weet zeker dat de rest bij deze woorden zal aansluiten) om jou als persoon. Je bent open, durft jezelf te laten zien en biedt ieder een luisterend oor. Dit waardeer ik, en weet zeker iedereen, enorm en wil je daarvoor bijzonder bedanken.

Ik wil afsluiten met een gedicht dat ik heb gevonden. Sommige zeggen dat het van Etty Hillesum is maar ik kon dat niet verifiëren dus houd me ten goede.

Zoals Lewis een voorliefde had voor landschappen en tuinen had zijn goede vriend Tolkien dit voor muziek en vinden we dat ook terug in zijn boeken. Op de eerste bladzijden van de Silmarillion, ontstaan van Midden Aarde, opent Tolkien met een magnifieke creatie van de schepping a.d.h.v. een

muziekstuk. Hierin scheidt de Illuvatar, de Ene, Midden Aarde omdat Hij de behoefte heeft om de perfecte muziek die Hijzelf heeft gecomponeerd ook zichtbaar wil laten worden. Helaas komt er na verloop van tijd een dissonant in het eerst zo harmonieuze muziekstuk en het mag duidelijk zijn dat deze allegorie ook een somber en gebroken vervolg krijgt. Maar het beeld van die muziek en de schoonheid die je soms in flarden kunt ervaren vond ik een mooi beeld voor de Lewismiddagen en het gevoel en ervaring die ik had. Als flarden van een harmonieus muziekstuk die je een indruk geven van hoe het geweest is en hoe het eens zal zijn. Ik zal het voorlezen.

Voor Ewald

Namens de Lewis kring.

Ware toon

Ligt het in 't doel besloten
de ware toon te ontbloten
die binnenin ons resoneert

De unieke klank
die in 't diepst van de mens vibreert
om samen muziek te componeren
de eenheid te beleven
die harmonisch doet leven
die raakt de juiste snaar
waardoor de gouden bloem in elk
ontluikt als een kristallen kelk
ontvouwend haar scheppingskracht
in een stralenpracht aan kleuren
een sonate van kruidige geuren

Scheppend de melodie der sferen
als een eendrachtige symfonie
die de stilte doorbreekt
als een echo
in het peilloze diep resoneert
waardoor met kracht
de liefde Gods weerklinkt
in diepst van 't menselijke hart

Nogmaals dank voor alles en al het goede toegewenst.

We richten ons na dit feestje op de Middeleeuwen en wel de thematiek van de mystiek aan de hand van Bernardus van Clairvaux.

Mystiek

Wat is mystiek? We komen op omschrijvingen als innerlijke geloofs nabijheid, intiem samenzijn van God en de ziel, ook wel 'mysterieus' of geheimzinnig. Het woord 'mystikos' in het Grieks heeft verband met het sluiten van de ogen en de lippen: als God spreekt, zwijgen wij. De traditie spreekt over de *via mystica* ofwel de mystieke weg en de *unio mystica* ofwel de mystieke eenheid met God. Als vanzelf duikt het woord bevinding op. Is dat hetzelfde? Beide lijken ze sterk op de innerlijke beleving gericht te zijn. Tegelijk is mystiek een veel bredere beweging binnen de kerk. Vormt bevindelijkheid daar een deelcategorie van? Hoe dan ook, mystiek heeft vaak met een specifiek aspect te maken, te weten de bruidsmystiek. Het beeld van het huwelijk lijkt haar klassieke vorm te zijn.

Bijbel

Dat brengt ons meteen op de Bijbel. De bruidsmystiek is geworteld op de liefde Gods. Heel het Hooglied maar ook het boek Openbaringen is ervan doortrokken. Liefde is geen zaak van de rede alleen maar ook van het hart en het gevoel is daarbij betrokken. Het geloof is per definitie een relationele zaak en in wezen ligt daar de kern der mystieke beelden van het huwelijk. Hier kan heel het denken van Lewis een plaats krijgen. Joy is in wezen een mystieke term! De Psalmen, Profeten etc. zijn vol van dit alles.

Traditie

Deze traditie is zo oud als de Kerk. In de vroege Kerk en de middeleeuwen tref je haar volop aan. Er is in wezen zelfs een universele mystieke traditie in de godsdiensten aanwijsbaar. In het hindoeïsme is mystiek versmelting van de mens met de goden zoals een druppel in de oceaan opgaat. Het onderscheidende in de christelijke mystiek is dat de persoon altijd bewaard blijft als zelfstandige grootheid, zij versmelt niet met God hoewel er wel een diepe eenheid ervaren kan worden met God. Zelfs hierna, als God alles en in allen zal zijn, is er behoud van de persoon, en zullen we daarom ook elkaar – in alle verschil want we hebben dan een verheerlijkt lichaam – herkennen. Het onderscheidende van de christelijke mystiek is voorts naar zijn inhoud dat zij Christusbijbel is: Hij is de Weg, de Waarheid en het Leven. Hij is één met de Vader en de H. Geest. Alle mystiek moet in Hem gegrond zijn en het Woord moet haar bedding zijn om scheefgroei te voorkomen.

Ook binnen de kerk is er wel scheefgroei, waar het al te plastisch en letterlijk soms wordt bij sommige mystici. Er was een traditie van het krijgen van extase, stigmata – het krijgen van de lijdenstekenen van Christus zoals de wonden in de handen - , zelfs van *inedia* – het niet meer nodig hebben van eten- die m.i. te ver doorslaan en meer het karakter van volksdevotie hebben. Maar dit laat onverlet dat zuivere, Bijbelse mystiek er mag en kan zijn.

De Reformatie en vooral de nadere reformatie kende ook deze mystieke weg. Van Lodensteijn is er een zeer duidelijk voorbeeld van. Hij en vele anderen citeerde vaak en met instemming de middeleeuwse mystici! Er ontstond een 'tale Kanaäns' en een gezelschapsleven waarin een en ander bloeide.

In de evangelicale wereld is er niet zozeer aandacht voor mystiek maar wel grote aandacht voor persoonlijke betrokkenheid en ruimte voor het gevoel. Meer en meer groeit deze beweging in de protestantse kerken en spreekt zij jongeren aan.

Evaluatie

Bevinding dient net als mystiek gegrond te zijn op het Woord en gericht te zijn op God Drieëinig en niet alleen op mijn zielsbevindingen. Er kan scheefgroei zijn, zodat we bijvoorbeeld elkaar de geestelijke maat gaan nemen, er bepaalde grote autoriteiten opkomen die onweerspreekbaar worden. Naar mijn idee is er een groot risico wanneer we enerzijds een soms bijna rationalistische uitverkiezingstheologie hanteren die we anderzijds verbinden met een sterk subjectivistisch bevindelijk denken. Dan is het heil voor zeer weinige enkelingen die aan allerlei kenmerken moeten voldoen. Een interessant gesprek ontstaat hierover, mede naar aanleiding van de 'Boom van Boston'! Verschillen zijn er en mogen er zijn. We voelen allen de urgentie van deze zaken die ons ook raken want ze betreffen ons staan in dit leven voor Gods aangezicht.

Bernardus van Clairvaux

(Uit Een leeskamer neem ik hier over het deel over Bernardus!)

We naderen nu de hoge Middeleeuwen (1100 – 1300). Het christelijke Europa groeide uit tot een grote en hoge beschaving. Kerk en theologie bloeiden en groeiden. Tegelijk waren er ook allerlei politiek-maatschappelijke, theologische en universitaire controversen. Het gevaar van verwereldlijking groeide. Binnen deze context trad Bernardus van Clairvaux voor het voetlicht. Ik leerde hem op de lagere school kennen als de man van de kruistochten. Op de middelbare school en daarna ging ik hem meer en meer kennen als de drager van een sober en mystiek geloofsideaal. Zijn stijl en taal zijn prachtig en ik houd erg van zijn proza. Ik ontdekte dat Luther hem heel hoog had staan en dat ook nadere reformatoren als Herman Witsius en Willem Teelinck hem graag lazen en vaak citeerden. Hier hebben we een katholiek spoor in beeld!

Laten we enige tijd in Bernardus' gezelschap gaan verkeren. Wie was hij en waarover schreef hij?

Bernardus werd in 1090 geboren in Fontaines bij Dijon. Hij was telg uit een Bourgondisch adellijk geslacht. Hij had van jongs af aan een sterke hang naar het geestelijke leven. Hij trad in het jaar 1113 in het reformklooster van Cîteaux in. De stichter van dit klooster, Robert van Molesme, wilde middels dit klooster een striktere navolging van het eenvoudige christelijke leven volgens de *Kloosterregel* van Benedictus bewerkstellingen dan in het klooster van Cluny werd nagevolgd. Dit klooster vormde de basis van de Cisterciënzer orde. Vanuit Cîteaux wilde Robert tal van andere kloosters stichten. In Bernardus vond hij een begaafd medewerker. In Clairvaux werd een nieuw klooster gesticht dat de

uitvalsbasis werd voor Bernardus' vele kloosterstichtingen. Binnen veertig jaar werden er door Bernardus 344 cisterciënzer kloosters gesticht.

De invloed van Bernardus was enorm. Hij speelde een grote rol op het kerkpolitieke toneel. Tijdens het schisma in het jaar 1130, waarbij er een strijd gaande was tussen twee opvolgers van de pauselijke zetel, Anacletus II die de steun van de Romeinse adel had en Innocentius II die de steun van de kloosters had, steunde Bernardus Innocentius II, waarmee hij het conflict uiteindelijk tot een oplossing bracht.

Daarnaast speelde hij een grote rol in de tweede kruistocht, die gericht was tegen de bedreiging van Jeruzalem door de emir van Aleppo, Zengi. Bernardus trok al predikend door Europa om de mensen op te roepen tot deze kruistocht. Hierbij was hij, in vergelijking met zijn tijd, opmerkelijk positief over de Joden.

Ook in de wetenschap van zijn tijd heeft hij grote invloed gehad. Hij stond betrekkelijk kritisch tegenover een al te grote invloed van Aristoteles in de theologie van zijn tijd en bestreed in dat licht Abelardus en Gilbert de la Porrée. Tegenover deze al te aristotelische theologie bepleitte Bernardus een sterk door persoonlijke vroomheid en contemplatie bepaalde theologie. Het kernbegrip van Bernardus' theologie is 'liefde'. Heel zijn theologie is een theologie van de liefde van God voor Zijn beminden. In dat licht heeft Bernardus vele preken gehouden over het Hooglied. In het Hooglied komt deze gestalte der liefde tussen de Bruidegom en Zijn Bruid, de Kerk, in een zeer diepe gestalte en schone vorm tot uitdrukking.

In 1153 is Bernardus gestorven om dwars door de dood heen verenigd te worden met zijn Beminde in een liefde die sterker is dan de dood.³

Er zijn weinig auteurs die in de Middeleeuwen zo vaak zijn gelezen als Bernardus van Clairvaux. Ook na de Middeleeuwen is hij veelvuldig gelezen. Hij werd, zoals ik reeds opmerkte, door Luther, Witsius, Willem Teelinck en anderen zeer hoog aangeschreven. Met name Bernardus' aandacht voor het kruis van Christus en de rechtvaardiging door het geloof - met een sterk accent op Paulus - en de persoonlijke geloofservaring werden door Luther sterk gewaardeerd. Bernardus werd door Luther en andere reformatoren gezien als een belangrijke middeleeuwse getuige van de waarheid. Binnen de latere reformatorische wereld werd Bernardus vaak getypeerd als één van de voorlopers van de Reformatie. Mijns inziens schuilt hierin het gevaar dat we ahistorisch naar hem gaan kijken. We moeten een persoon altijd beoordelen naar de eigen, in dit geval middeleeuwse, wereld waarin hij leefde. Misschien moet ons beeld van de Middeleeuwen, op grond van de grote plaats die Bernardus en anderen daarin hadden, wel enigszins worden bijgesteld. Is het reformatorische beeld van de middeleeuwse Kerk niet te negatief gekleurd door de strijd die met name in de late Middeleeuwen en in de zestiende eeuw is gevoerd? Als we bepaalde boeken van Bernardus en Anselmus accepteren, moeten we dan niet eveneens accepteren dat deze mannen in heel hun gestalte echte middeleeuwse kerkgangsters waren? Naar mijn idee is het tijd voor een eerlijke herijking. Hiermee wil ik geenszins de terechte kritiek wegnemen op allerlei misstanden. Het gaat mij om een eerlijk beeld van de Middeleeuwen, waarin zowel de schaduwen als het licht in naar voren komen.

³ Gebaseerd op A.H. Bredero, *Bernard van Clairvaux (1093 – 1153). Tussen cultus en historie. De ontoegankelijkheid van en hagiografisch levensverhaal*, Kampen, Kapellen, 1993.

Laten we, nu we iets van de gestalte van Bernardus hebben gezien, een fragment gaan lezen uit één van zijn preken over het Hooglied. Ik kies hiertoe *Preek 74*, waarin het gaat over Hooglied 2: 17: 'Keer om, mijn Liefste! Wordt Gij gelijk een ree, of een welp der herten, op de bergen van Bether'. De preek is te lang om in zijn geheel te citeren, ik kies er daarom een aantal fragmenten uit:

Preek 74

'Keer terug', zegt de bruid. Blijkbaar is de Bruidegom die zij terugroept er niet, maar is Hij er niet lang tevoren wel geweest. Hij schijnt immers teruggeroepen te worden, terwijl Hij aan het weggaan is. Dit voortijdig terugroepen is een teken van grote liefde van de één en van grote beminnenswaardigheid van de ander. Wie zijn deze beoefenaars van de liefde, deze onvermoeibare en vurige volgelingen van de minne, van wie de één (namelijk de Bruidegom) achtervolgd wordt en de ander (namelijk de bruid) gedreven wordt door een rusteloze liefde? Ik moet nu indachtig mijn belofte deze tekst toepassen op het Woord (bedoeld is: Christus, EM) en de ziel, maar ik beken dat ik hiervoor, om dit ook maar enigszins waardig te doen, de hulp nodig heb van het Woord zelf.

(...)

Nu die lieve Bruidegom de ziel ontnomen is, is het haar niet mogelijk intussen iets anders, ik zeg niet te verlangen, maar aan iets anders te denken. Rest dus dat zij Hem die weg is, weer ijverig zoekt en terugroept bij Zijn heengaan. Zo wordt dus het Woord teruggeroepen, en het wordt teruggeroepen door het verlangen van de ziel (Jes. 62:8), dat wil zeggen slechts van die ziel aan wie Hij al eens de zoetheid van Zijn tegenwoordigheid heeft willen verlenen. Heeft het verlangen soms niet een stem? Ja, een machtige! Er staat geschreven: 'Heere, Gij hebt den wens der zachtmoedigen gehoord' (Ps. 10:17). Terwijl dus het Woord heengaat, klinkt intussen als een aanhoudende roep van de ziel haar aanhoudend verlangen, als één aanhoudend 'Keer terug', totdat Hij komt (I Kor. 11:26).

(...)

Ik beken – ik spreek als een dwaas (2 Kor. 12:1) – dat het Woord ook tot mij gekomen is en wel meerdere malen. En ofschoon het vaker bij mij is binnengetreden, heb ik niet een enkele maal gevoeld dat het binnentrad. Ik voelde, wanneer het er was en ik herinner mij dat het er geweest is. Soms kon ik Zijn komst voorvoelen, maar nooit voelen, niet eens Zijn heengaan. Want vanwaar het gekomen was in mijn ziel, waarlangs het binnentrad of wegging, dat beken ik ook nu nog niet te weten, naar het woord: 'Gij weet niet, vanwaar hij (de wind, EM) komt of waar hij heen gaat' (Joh. 3:8). En geen wonder, want tot dit Woord werd gezegd: 'Uw voetstappen werden niet bekend' (Ps. 77:20). Zeker, het is niet binnengekomen door mijn ogen, want kleur heeft het niet. En ook niet door mijn oren, want het gaf geen geluid. Ook niet door mijn neus, want het vermengt zich niet met de lucht, maar met de geest. En het gaat niet op in de lucht, want het heeft de lucht geschapen. Het komt ook niet door mijn keel, want het is niet te eten of te drinken. Ook heb ik het niet op de tast gevonden, want het laat zich niet betasten. Langs welke weg is het dan binnengetreden? Of is het misschien wel niet

binnengetreden, omdat het niet van buiten komt? Het is immers niet één van de dingen die buiten ons zijn (I Kor. 5:12). Anderzijds kwam het ook niet uit mijn binnenste, want het is goed, en ik weet dat er in mij niets goeds is. Ik ben ook opgestegen tot wat het hoogste is in mij, en zie, het Woord was hierboven verheven. Ook tot het diepste in mij ben ik als een ijverig verkenners afgedaald, en niettemin bleek het Woord nog dieper te zijn. Keek ik naar buiten, bleek het buiten al het verst buiten mij te zijn. Richtte ik mijn blik naar binnen, dan was het Woord meer innerlijk dan mijn eigen innerlijk. En ik begreep hoe waar het was wat ik had gelezen: 'Want in Hem leven wij, en bewegen wij, en zijn wij' (Hand. 17: 28). Zalig echter is hij, in wie het Woord is, die voor het Woord leeft en die door het Woord bewogen wordt.

Omdat Zijn wegen zo geheel onnaspeurlijk zijn (Rom. 11:33), vraagt u nu, hoe ik dan weet, dat het Woord aanwezig was. Het is levend en krachtig (Hebr. 4:12) en zodra het in mijn binnenste kwam, wekte het mijn sluimerende ziel, bewoog het mijn hart, maakte het week en verwondde het (Hoogl. 4:9), want mijn hart was hard en van steen (Ez. 36:26) en verkeerde in slechte gezondheid (Jezus Sirach 3:27; Ez. 11:19). Het Woord begon ook uit te rukken en af te breken, te bouwen en te planten (Jer. 1:10), het dorre te besproeien, het duistere te verlichten, het geslotene te openen, het koude te ontvlammen, het kromme recht te maken en het heuvelachtige te vereffen (Jes. 40:4), zodat mijn ziel de Heere loofde en alles in mij Zijn heilige naam (Ps. 103:1). Zo trad nu de goddelijke bruidegom meer dan eens bij mij binnen, maar nooit liet Hij door een enkel teken Zijn binnenkomen weten, niet door enig woord, door Zijn verschijning of het geluid van Zijn voetstap. Kortom, geen van Zijn bewegingen deed mij Hem gewaarworden, door geen van mijn zintuigen sloop Hij bij mij binnen. Alleen uit het bewogen-zijn van het hart, zoals ik al zei, heb ik Zijn aanwezigheid bespeurd, uit het wijken van de boze neigingen en het bedwingen van de vleselijke begeerten bemerkte ik de macht van Zijn kracht; aan het opsporen of terechtwijzen van mijn verborgen fouten (Ps. 19:13) bewonderde ik de diepte van Zijn wijsheid; aan de verbetering van mijn leven, hoe gering die ook was, ervoer ik de goedheid van Zijn zachtmoedigheid; aan het herstel en de vernieuwing van mijn geestelijk denken, dat is van mijn inwendige mens (Ef. 4:23), beseftte ik, hoe dan ook, iets van de schoonheid van Zijn gestalte (Ps. 50:2) en bij de beschouwing van dit alles tezamen beving mij een huiver voor Zijn geweldige grootheid (Ps. 150:2).

Maar omdat dit alles, zodra het Woord geweken is, meteen in lamme lauwheid en kilheid begint terug te vallen - zoals het gaat als men het vuur onder een kokende ketel weghaalt -, en dit mij als een teken van Zijn heengaan is, moet mijn ziel wel dodelijk bedroefd zijn (Mt. 26:38) totdat het weer terugkeert en mijn hart weer als tevoren ontgloeit in mijn binnenste. Daar mij nu zo'n ervaring van het Woord ten deel viel, is het dan verwonderlijk, dat ook ik mij de woorden van de bruid tot de mijne maak, waarmee zij Hem, als Hij zich verwijderd heeft, terugroept, omdat ook ik gedreven word, zij het niet door een gelijk, dan toch door een enigszins daarop lijkend of onvolkomen verlangen? Zolang ik leef, zal mij, om het Woord terug te roepen, dat terugroepend woord vertrouwd blijven dat luidt: 'Keer om'.⁴

⁴ Honing uit de rots. Teksten van Bernard van Clairvaux, vertaald en ingeleid door Theo Bell, Zoetermeer, 2001, 219 – 227.

Ook nu hadden we weer te weinig tijd voor rustige lezing van de tekst. We sluiten de middag af en gaan ieder onzes weegs!

Bij wijze van uitleiding neem ik hier mijn column van 18 mei 2016 (Reformatorisch Dagblad) op die gaat over deze middag. Zie voor deze en andere columns en andere teksten: ewaldmackay.n onder 'publicaties'.

Inktlieden

Het is woensdagmiddag één uur. Ik ben in mijn lokaal op de tweede verdieping van Hogeschool Driestar-educatief bezig om de bankjes en tafels goed te zetten en mijn spullen klaar te leggen. Zo meteen hebben we onze kring voor oud-studenten. Ooit is deze kring spontaan ontstaan toen een aantal studenten na de laatste les aan me vroeg of we niet een leeskring konden oprichten. Dat hebben we gedaan en we zijn begonnen met teksten van C.S. Lewis te lezen. Hoewel Lewis nog steeds een eregast is bij onze kring, lezen we inmiddels teksten uit de Kerk van alle tijden en plaatsen. De kring heeft een naam gekregen: *The Inklings* ofwel *De Inktlieden*, zo genoemd naar de gelijknamige vriendenkring van Lewis. Inktlieden zijn mensen die van inktletters houden: boekenliefhebbers dus!

De eerste studenten druppelen binnen. Ze komen van Middelburg tot Groningen en van Katwijk tot Opheusden en gelukkig zijn er geen bommeldingen van would be-terroristen op stations of files op de weg en al gauw zit het lokaal vol. We praten eerst even bij onder het genot van koffie en thee en gaan dan beginnen. Ter opening lees ik Hebrëeën 11 over de wolk der getuigen. Daarna hebben we eerst een klein feestje want m'n boek *Een leeskamer in het Grote Huis* is net uitgebracht door De Banier. Dit boek is binnen deze kring ontstaan en daarom wil ik het hier en nu ten doop houden en aan de oudstudenten - aan wie het ook opgedragen is - aanbieden.

Daarna duiken we de kerkgeschiedenis weer in. We hebben vorig jaar teksten uit de vroege Kerk gelezen en vertoeven nu in de Kerk van de Middeleeuwen. Deze middag staat een tekst van Bernardus van Clairvaux (1090 – 1153) onder de aandacht. Het is een gedeelte uit Bernardus' Hoogliedpreek 'Honing uit de rots'. De tekst voert ons naar de in de Middeleeuwen zo belangrijke bruidsmystiek. De mystiek vormt tevens het algemene thema voor deze middag. In een verkennend gesprek proberen we te bepalen wat mystiek nu eigenlijk is en waarin christelijke mystiek verschilt van bijvoorbeeld hindoeïstische mystiek. We komen uit op de gedachte dat in de christelijke mystiek de mens niet vervluchtigt als een druppel in de oceaan zoals binnen het hindoeïsme, maar dat de menselijke persoon intact blijft binnen de diepste Godservaringen op aarde en wanneer God eens 'alles en in allen' zal zijn.

Als vanzelf komt dan het gesprek op de gereformeerde traditie en de bevinding. Luther en de nadere reformatoren hadden Bernardus' bruidsmystiek hoog staan. Is mystiek hetzelfde als bevinding of is zij breder en is bevinding een unieke gestalte binnen de mystiek? Hoe sta je zelf tegenover de bevinding?

Het wordt spannend. Er zijn studenten bijeen uit allerlei hoek: van hervormd tot uitgetreden en van evangelisch tot oudgereformeerd. Wat mij zeer treft is dat er tijdens heel dit gesprek geen ruzie ontstaat. Eenieder spreekt vrijuit vanuit de eigen diepste overtuiging, maar wel binnen een bedding van milde irenie. We kunnen zelfs grappen maken over de verschillen want 'wie elkaar liefheeft, plaagt elkaar'!

Mijn gedachten vliegen tijdens dit gesprek wat verder weg en ik denk: Hier kunnen wij ouderen nog wat van leren! Hoe vaak nemen wij onszelf niet bloedserieus en gaan we elkaar in de media humorloos en genadeloos te lijf over allerlei kwesties? Hoe uitnodigend is ons gemopper voor

jongeren? Als we willen dat de jongere generatie de gereformeerde traditie omarmt, dan zullen we bij onszelf moeten beginnen met de vraag hoe liefdevol en gunnend wijzelf het goud van deze traditie overdragen en of in onszelf er iets mag zijn van deze Godserving.

Ineens word ik vervuld door een immense vreugde. Zoals het nu is, zo vol werkelijke genegenheid jegens elkander, zo vol aandachtigheid voor een wezenlijk woord uit oude tijden, zo is deze aarde door God misschien oorspronkelijk bedoeld. Als we niet gevallen zouden zijn in het paradijs, dan zou er een volkomen wereld geweest zijn vol vreugde en ontmoeting.

Maar eens zal God het paradijs herstellen en zullen er een nieuwe hemel en een nieuwe aarde zijn waarop gerechtigheid wonen zal. Hij zal dan 'alles en in allen' zijn. Misschien zullen we daar ook als *Inktlieden* - kon het zijn, àllemaal - ergens op een namiddag onder een vijgeboom bij elkaar zitten. Misschien komen dan Augustinus en Bernardus, Luther en Lewis - met elkaar in gesprek verzonken - voorbij wandelen en, als ze ons zien, op een bankje bij ons zitten. Dan 'nadert een ontmoeten' van aangezicht tot aangezicht en vloeit er honing uit de rots.

3. De derde middag, De C.S. Lewisschool: middeleeuws onderwijs voor vandaag!, 25 mei 2016

Opening

We openen met Deut. 6 en een gedeelte uit Anselmus' Proslogion, het gebed om kennis en inzicht (12^e eeuw, zie *Een leeskamer in het Grote Huis*).

Inleiding

We gaan onze reis door de middeleeuwen afsluiten met een uitstapje naar het onderwijs. We richten ons op de Middeleeuwse school en haar programma, de scholastiek. Welk beeld roept scholastiek op? Een dor systeem van rationalisme of veeleer iets levends? In de beeldvorming is scholastiek negatief. Hoeveel engelen kunnen er op de punt van een naald? Maar dat beeld klopt niet. Scholastiek is een christelijk onderwijsprogramma. De vroege kerk zette daarvan de contouren neer. De middeleeuwen bouwden dit uit tot de grandioze onderwijswereld van kloosterschool tot universiteit. De reformatie ging in dit spoor verder met wat we noemen de gereformeerde scholastiek. In wezen staat vandaag de dag Lewis ook in deze lijn. Omdat onze kring begonnen is als een Lewiskring en Lewis nog altijd erelid is van onze Inklingskring, wil ik vandaag op een wat vrije manier met jullie nadenken over middeleeuws onderwijs. Meer dan over de echte scholastiek - want dat voert ook wat te ver voor een middag - wil ik iets zeggen in de geest van de scholastiek. Dat doe ik door jullie rond te laten wandelen op de Middeleeuwse school waar Lewis werkte, het Magdalene College in Oxford. Ik noem deze school gemakshalve De C.S. Lewis Lewisschool. Hij gaf hier les over de Middeleeuwen. Het gaat aldus over De C.S. Lewisschool: middeleeuws onderwijs voor vandaag!

Een student op zoek naar zijn toekomstige leraar

Er loopt een student wat verdwaald rond over het universiteitsterrein van Oxford. Zijn naam is George Sayer. Hij is op zoek naar zijn leraar en tutor: Lewis. In de verte ziet hij oude middeleeuwse gebouwen. Zou hij daar zitten? Hij schiet iemand aan. 'Nee, dat zijn de oude gebouwen, de kamers van de docenten zitten in de nieuwe gebouwen'. Oud is hier: middeleeuws, nieuw: 1733. George gaat naar binnen. Hij wacht op de gang. Een man staat daar ook, pijp in de mond, vriendelijk, geleerd ogend gezicht. 'Wie is je tutor', vraagt hij. 'Lewis', zegt George. 'Je boft maar', zegt de man. Even later opent Lewis de deur. 'Ha, broeder Tolkien, zegt hij tegen de man met de pijp'. Ze praten even en dan nodigt Lewis George Sayer uit. Ze gaan zitten bij de brandende aard te midden van de boeken. Aldus begint het onderwijs dat Sayer krijgt van Lewis. Later heeft Sayer een biografie aan zijn leermeester gewijd, en met de zojuist beschreven ervaring opent dit boek.

We zijn aldus binnen gekomen in de C.S. Lewis School: een school voor middeleeuws onderwijs! Deze school heeft vier hoekstenen. Bij elk ervan staan we stil en denken er over na.

De eerste hoeksteen: ik geloof opdat ik wete!

Lewis zat met Sayer in zijn kamer. Hij vroeg Sayer wat hij zoal las. Sayer vertelt dat hij bv. George MacDonald las. Meteen is Lewis erbij en vertelt dat hij na de Bijbel geen mooier boeken kent dan die van MacDonald. Meteen komt in de les aldus iets van Lewis' geloof openbaar. Op subtiele wijze, nooit banaal of al te voor de hand liggend. Lewis was mede door deze boeken tot geloof gekomen.

Sayer heeft door de jaren heen zijn leraar leren kennen. Lewis was een zoeker geweest. Hij had veel meegemaakt. Zijn moeder al jong verloren. Op ellendige kostscholen gezeten. Daar wel geleerd hoe hij het later vooral niet moest doen! Wel waren er een paar goede leraren zoals Smuggy en Kirkpatrick, die hem geleerd hebben wat goed onderwijs is. Daarna ging hij naar de universiteit van Oxford. Die stamt uit de twaalfde eeuw. Er zijn daar meer dan 30 colleges, ieder met eigen traditie en stijl. Lewis genoot hier met volle teugen.

Lewis tijdens zijn jeugd en studietijd zijn geloof maar hij bleef de Vreugde Gods – de Joy – toch zoeken en vond hem in 1929. Kern van de Vreugde is dat God zich niet laat kennen via de weg van de ratio ofwel Contemplation maar via de weg van het hart ofwel de Joy, de kennis der overgave.

Lewis heeft heel zijn leven les gegeven in Oxford. Iedereen wist waar hij stond. De universiteit waar hij werkte en zijn Magdalene College stonden in de traditie van de middeleeuwen. Anselmus herhaalde Augustinus' woorden 'ik geloof opdat ik wete' met een lichte variatie: 'geloof op zoek naar weten'. Het geloof is het vetrekpunt van alle weten. Niet de rede maar dat wat aan de rede vooraf gaat. In wezen is dat het persoonlijke geloof dat de grond van alle kennis is. Dat is de basis van de middeleeuwse scholastiek ook geworden. Scholastiek is een samenhangend systeem van denken volgens een bepaalde methode. De methode is die van de analyse en systematisering van kennis. Bronnen zijn hierbij de Bijbel, de kerkvaders en de klassieke filosofen, met name Plato en Aristoteles. Deze laatsen werden beschouwd als edele heidenen wies schatten je als de schatten van Egypte mocht 'roven'. Met name Plato gold als hoge filosoof, een christen zonder Christus. Tot de 13^e eeuw was zijn autoriteit groter dan die van Aristoteles. Daarna won Aristoteles en daarmee kwam een meer aardse lijn in de scholastiek. Naar mijn idee begon hier een secularisering die uiteindelijk zou leiden tot een scheiding van geloof en wetenschap.

Lewis staat, hoewel zelf geen scholasticus, op zijn wijze en binnen een andere context, in deze grandioze denktraditie van de kerk. Mystiek en rede, geloof en denken vormen daarin een eenheid en geen tegenstelling, ook al gaat geloof vooraf aan de rede en het verstand te boven, zij is niet onredelijk!

Dit stelt aan ons de vraag of we ook gelovend denken? Durven we onze leerlingen dat voor te houden. Nu weet ik wel hoe moeilijk geloof ligt bij ons. Niet ieder hoeft er ook in de zekerheid van te staan, maar waarom het wel gaat is dat we er worstelend mee bezig zijn. Want anders voeden we op tot conditionering in de refo-zuil en dat mag nooit!

Kortom: Christelijk onderwijs is: opvoeden in de geloofsstrijd en denken vanuit God

De tweede hoesteen: Vreugde!

Het sleutelwoord voor Lewis was Vreugde, Joy. Vreugde stond tegenover Contemplation. Contemplation is absolute rede, rationalisme, meten is weten, tellen en turven, onpersoonlijk, laboratoriumachtig, niet relationeel maar louter rationeel. Alle onderwijs begint en eindigt in de Vreugde. Het gaat erom dat we over heel de schepping en over God zelf in verwondering komen en de leerlingen brengen.

Lewis gaf les over de Middeleeuwen, niet zozeer over de scholastiek als wel over de literatuur en dan met name over de hoofse liefde. Hierin vormt het woord Vreugde zelf een kernelement. Joy is in wezen een woord uit de hoofse liefde. De Vreugde daarin is het verlangen naar de schone Vrouwe. In zijn letterlijke zin is dit de aardse liefde. Maar in zijn geestelijke zin is dit het Godsverlangen. De plaats der Vreugde is de Besloten tuin of *Hortus conclusus*. Daar is een bron of fontein, Christus waar de dorstige verlangende mens zich aan laven mag. Lewis heeft een paar weergaloos mooie boeken zoals *The Allegory of Love* hierover geschreven. Die boeken vormden de basis van zijn lessen. Hij wist de studenten tot grote vreugde te brengen door zijn manier van lesgeven over de Middeleeuwen. In wezen was hij zelf 'a medievalist at heart!' (zie het opstel van Hage in ons boekje over Lewis in Het venster in de tuinmuur, 2016, De Banier).

Wanneer je nu dit accent van Lewis op de vreugde vergelijkt met ons onderwijs, staat heel ons onderwijs hier niet haaks op als we niet uitkijken? Zelfs op de Driestar hebben we het voortdurend over 'smart' formuleren etc.: pure contemplation. De verbeelding is eruit. We halen onze citodoelen en weet ik wat voor andere doelen maar het is dode kennis.

In Narnia aan het begin is er de professor, Kirke. Lucy zag een land achter de kleerkast maar de kinderen konden dat niet rijmen met hun verstand. Ze gaan naar de professor en leggen het hem voor. Hij is echter op de hand van Lucy en bewondert haar antennen voor het verbeeldende. 'Tegen de andere kinderen zegt hij: 'Ik vraag me af wat ze jullie op die scholen leren'. Ik vraag het me onderhand ook af wat onze kinderen op de ook christelijke scholen leren! Refoland is sterk op Contemplation gericht. Angst voor de inspectie ligt steeds op de loer. Heel wat onderwijzers lijden hieronder en hieraan, maar wat doe je ertegen als je in de constellatie zit?

Kortom: christelijk onderwijs is opvoeden uit en tot Vreugde!

De derde hoesteen: christelijk wereldbeeld

De universiteit van Oxford is een middeleeuwse creatie van wereldniveau. Je kon hier en elders aan de basisopleiding de zeven vrije kunsten of artes liberales studeren. Die waren in een a-kant van talen en filosofie en een b-kant van meer exacte vakken verdeeld, het trivium en het quadrivium. Daarna was er een vervolgopleiding mogelijk in rechten, geneeskunde of theologie. Theologie is de hoogste kennis omdat haar object het hoogste object is: God.

In de tijd van Lewis bestond dit allemaal niet meer, de universiteit was na de Middeleeuwen gemoderniseerd. Maar er werd nog steeds lesgegeven vanuit een samenhangend christelijk wereldbeeld, in ieder geval door Lewis zelf.

Over lesgeven en studeren heeft Lewis een paar mooie dingen gezegd: We schrijven zondag 23 oktober 1939. We bevinden ons in de St. Mary the Virgin Church in Oxford. De kerk is net uit. De studenten wachten nog. Lewis gaat een lezing geven. De oorlog dreigt en de studenten vragen zich af wat studeren nog voor zin heeft als ze straks als kanonnenvoer gaan dienen. Lewis geeft daarom zijn lezing. Geweldig alleen al dat hij de vraag serieus neemt.

Vervolgens gaat hij er nader op in en noemt drie redenen waarom we zouden studeren en waarom lesgeven dus ook zin heeft:

1. Leren is een vorm van God beminnen. We leren God kennen wanneer we iets weten over de schepping die Zijn signatuur is in alles wat nog goed en mooi daarin is: 'Daarom kunnen we kennis als zodanig en schoonheid als zodanig nastreven in het vaste vertrouwen dat we daarmee vorderen in de richting van het aanschouwen van God, danwel indirect anderen in die richting helpen'⁵.

2. Daarnaast is het de taak van leraar om andere christenen / leerlingen te helpen staande te blijven tegen aanvallen van intelligente atheïsten: 'Goede wijsbegeerte moet er zijn, alleen al omdat slechte wijsbegeerte vraagt om een antwoord. Het nuchtere verstand heeft niet alleen nuchter verstand tegenover zich, maar ook de troebele heidense soorten mystiek die het hele verstand ontkennen'⁶.

3. Wie veel weet over de geschiedenis kan ontsnappen aan de waan van de dag: 'Wat we misschien het meest van alles nodig hebben is gedegen kennis van het verleden. Niet dat het verleden zo iets moois is, maar de toekomst kunnen we niet bestuderen. We moeten toch iets hebben om naast het heden te leggen. Want daardoor gaan we beseffen dat de basisideeën van de ene tijd heel anders zijn dan die van de andere tijd, en dat veel dingen die ongeschoolde mensen voor waar houden slechts voorbijgaande mode zijn. Wie op veel verschillende plaatsen gewoond heeft, zal niet gauw vervallen tot de plaatselijke misvattingen van zijn geboortedorp; een geleerde heeft in veel verschillende tijden geleefd en is daardoor in zekere mate immuun voor de stortvloed van onzin waarmee pers en ether van zijn eigen tijd hem overspoelen'⁷.

We moeten in alle rust en kalmte, zonder krampachtigheid en vooral zonder angst hierin onze weg gaan als we lesgeven. God liefhebben, het geloof verdedigen en de tijdgeest weerstaan. Dat is wat Lewis zijn hoorders als geleerde en als leermeester voorhoudt aan de vooravond van de oorlog. In feite is het een klassiek christelijk en middeleeuws scholastiek wereldbeeld dat als een spiegel geldt voor allen die studeren of onderwijzen! Dit is broodnodig voor ons vandaag anders worden we weggespoeld door de waan van de dag!

Wat mij betreft is dit het inwijden van de leerling in het christelijke wereldbeeld. Elk vak is een venster op de hemel en elk vak mag en moet heenwijzen naar God. Zie hiervoor mijn boek *Een venster op de hemel*, waaraan sommigen van jullie ook een bijdrage hebben geleverd!

Kortom: christelijk onderwijs voedt de leerling op in het christelijke wereldbeeld, tot lof van God en ten dienste van de naaste!

⁵ C.S. Lewis, *a.w.*, 72.

⁶ C.S. Lewis, *a.w.*, 74.

⁷ C.S. Lewis, *a.w.*, 74.

De vierde hoeksteen: het ware, goede en schone

In 1943 schreef Lewis zijn boek *De afschaffing van de mens*. Hierin laat hij zien dat de mensen van alle tijden tot aan onze tijd altijd geloofd hebben in een voorgegeven orde van waarheid, goedheid en schoonheid.

Zeker in de Middeleeuwen was er de overtuiging dat deze orde er was en zij herkende dit in de Griekse en Romeinse klassieken die diezelfde orde erkenden. De middeleeuwer gaf ook les over vakken als ethiek en schoonheid. Lewis deed dat zelf als 'late Middeleeuwer' ook, maar dan vanuit zijn vakgebied van de letterkunde vooral.

In onze tijd, vanaf de 19^e eeuw, is volgens Lewis dit geloof in een voorgegeven orde van waarheid, goedheid en schoonheid ondermijnd geworden door allerlei denkers. We geloven alleen nog in de zogenaamde naakte feiten maar de rest is een kwestie van persoonlijke, subjectieve mening, er bestaat geen goedheid, waarheid en schoonheid meer volgens de moderne mens.

Lewis gaat hier haaks tegen in. Hij acht dit de pest te zijn voor de hele cultuur. In het onderwijs uit zich dit verschrikkelijke denken het allermeest. We krijgen dan de zogenaamde neutrale school.

Onderwijs gaat alleen over kennis bij brengen: 'smart' je doelen formuleren, contemplation beoefenen in plaats van Joy, noem maar op. Haarscherp laat Lewis zien dat dit ideaal zelf niet neutraal is – neutraliteit bestaat niet – maar dat het zelf de spiegel is van zijn eigen leegte.

Bij wijze van voorbeeld citeert Lewis uit een Engels schoolboek, het Groene boek, een taalboek. Hierin staat de scene van Coleridge bij de waterval. Een man zegt tegen een andere man, terwijl ze een waterval aanschouwen waar ze zeer van onder de indruk zijn: 'De waterval is grandioos'. Het boekje zegt dan echter: 'De waterval is dat zelf niet, dit gaat alleen maar over onze gevoelens en dat is niet waar school over gaat' (20).

Lewis fileert heel dit denken. Er is wel degelijk de universele ervaring van schoonheid, dit laat onverlet dat er een zeker smaakverschil kan zijn. Maar als we dit loslaten dan is onderwijs alleen maar een inwijding in platte kennis. Dan kunnen we niet meer opvoeden in wat goed en waar en schoon is. Dan is Bach even veel waard als Herman Broods spuitbuswerken en een anti-abortusstandpunt een mening. Dan kunnen we leerlingen ook niet meer moreel opvoeden want alle opvoeding is moreel. Dan krijgen we – en hoe profetisch is dit alles – de oneindig permissieve wereld van vandaag: Spock en consorten.

In feite illustreert onze verlegenheid inzake normen en waarden van vandaag het gelijk van Lewis. Welke waarden bedoelen we dan? Laatst zag ik iemand die een zak patat omkieperde op het station. Wat is daar in wezen op tegen, vanuit dit denken gezien? Dat we er boos om worden impliceert dat we in wezen nog parasiteren op een andere visie, namelijk die van de voorgegeven orde der goedheid!

Over die permissieve school en opvoeding geeft Lewis in *De zilveren stoel in Narnia* een mooi voorbeeld. Het gaat daar over de School Het Experiment. Het Hoofd – een dame – vindt dat de leerlingen alles zelf mogen uitzoeken en vinden. Het eindigt dan in het recht van de sterkste, met pesten en alle ellende meer. Messcherp en ironisch zegt Lewis dat men uiteindelijk ging inzien dat de directrice geen goede directrice was. Men benoemde haar daarom tot inspecteur en toen ook dat niet lukte kreeg ze een baantje in het parlement waar ze nog lang en gelukkig leefde.

Het andere uiterste is de repressieve school. Die beschrijft Lewis in zijn science fiction boek *Thulcandra* in de persoon van Wither. De man controleert iedereen. Een soort Bintschool (naar de roman van Bordewijk).

Christelijk onderwijs zit tussen beide in: liefdevolle gestrengheid, kwetsbare kracht is haar kleur en ze voedt werkelijk op tot het ware, goede en schone. Ze doet aan karaktervorming.

Tal van teksten die we behandelen lenen zich daarvoor. Je kan bij taal een dom tekstje over niks lezen maar ook een tekst die een moreel dilemma aan de orde stelt. Lewis' middeleeuwse bronnen die hij behandelde leenden zich daar uitstekend voor: tal van teksten over de hoofse liefde gaan over ridderlijkheid, moed en dergelijke.

Narnia is één grote morele spiegel. Eustaas Adelbert Schreutel wordt met liefdevolle doch harde hand opgevoed tot een prettig joch in plaats van het ettertje te blijven dat zijn naam al doet

vermoeden dat hij is. Rippertjep is toonbeeld van de moed, en zo voort en zo verder. Wie zijn we zelf, op wie lijken we in dit boek? Een mooie spiegelvraag voor een regenachtige middag!

Kortom: de christelijke school voedt op in het ware, goede en schone. Zij doet aan karaktervorming!

Tenslotte

Aldus heeft de CS Lewis School haar vier hoekstenen. Mogen dit ook de hoekstenen van onze school zijn. Dan mogen we de leerlingen inwijden in een waarlijk christelijk wereldbeeld dat twintig eeuwen omspannt – vroege Kerk, Middeleeuwse scholastiek tot hedendaags christelijk denken – en daar worden we zelf ook rijker van!

Tot zover onze laatste middag alweer voor dit schooljaar. Volgend jaar hopen we Deo Volente verder te gaan met de Reformatie en Nadere Reformatie. Alle goeds en God bless'!